

Suyun yârenleri Musluklar

ERCAN TOPÇU

GÖRSELLER: ADELL ARMATÜR KOLEKSİYONU

E

SKİDEN şehir şebeke sistemi, su tesisatları olmadığından evlerde sular akmazdı. Evlerin su ihtiyacı, mahalle, sokak, köy çeşmelerinden karşılanırdı. Kaynaktan çeşmeye kadar gelen su, oradan “musluk” ile dışarı akardı. 1850’li yıllardan sonra da su şirketlerinin kurulmasıyla evlere de terkos şebeke suyu bağlandı ve artık evlerdeki lavabolarda musluklardan akan su, para karşılığı kullanılmaya başlandı.

MUSLUK TÂRİFLERİ

“Musluk” kelimesi, devamlı su akan boru anlamına gelen Arapça “maslak” kelimesinden dilimize geçmiştir. Şemseddin Sâmî, musluk kelimesini, Kâmus-i Türkî’de, “Suyu istenildiği vakit akıtıp istenildiği vakit kapamak üzere çeşme vesâireye takılan burma” olarak tanımlamıştır.

Celal Esat Arseven ise *Sanat Ansiklopedisi*’nde musluğu, “Borudan gelen suyu istenildiği vakit kesmeye veya akıtmaya mahsus olarak çeşmelerdeki boru ağızlarına takılan tunç veya pirinçten bir âlettir ki üstünde bulunan kulak gibi yerinden burulduğu vakit içindeki delik yana gelerek suyun geçmesine mâni olur.” şeklinde tanımladıktan sonra şunları eklemektedir, “Burulduğu için eskiden buna burma denirdi. Sonraki maslak kelimesinden gelen musluk tâbiri taammüm etmiş ve burma tâbiri terk olunmuştur.” Aynı eserin “Burma” maddesinde ise “Musluğa verilen eski isimdir. Su borularının çeşmedeki ağzına takılan ve burularak açılıp kapatılan

eski şekil musluklar ki bunlara ‘çeşme burması’ denirdi.” tanımını verir.

Musluk, günümüzde kullanılan ansiklopedilerden *Meydan Larousse*’da ise “Dışarıdan idâre edilen bir tapa yardımı ile bir boru içindeki akışkanı durduran veya yeniden başlatan cihaz” olarak tanımlanmaktadır. Musluk, sâdece su için değil, diğer sıvılar ve gazlar için de kullanılan bir alettir. Bununla birlikte vanalar da suya yön vermek, akışı kontrol etmek için kullanılan unsurlardan biridir.

Eski musluklar kullanıldıkları yerlere ve şekillerine göre; çeşme muslukları, sebil muslukları, semaver ve kazan muslukları, şadırvan muslukları, lavabo muslukları, fıçı musluğu, köşk ve kasırlarda bayanlar tarafından el yüz yıkamak için kullanılan musluklar, hamam kurnaları üzerine takılmış musluklar gibi sıcak ve soğuk suyu birlikte akıtan musluklar olarak sınıflandırılmaktadır.

Musluk terminolojisinde burma, çeşme tâbirlerinin yanında açma kapatma düzeneği olmayan devamlı akar olan musluklar için “Horhor musluğu”, “Lüle” tâbirleri de kullanılmıştır. Mahalle çeşmelerinde kullanılan horhor tipi, özellikle taziykly suyun sesinden ismini almış olan musluklardır.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ’nin yayımladığı, İstanbul’un ilçe ve semtlerinin hikâyelerinin anlatıldığı kitapta, İstanbul Fatih ilçesindeki Horhor semtinin konu edildiği bölümde, fetihten sonra Fâtihten Sultan Mehmed’in, o bölgede dolaşırken kulağına yer altından kuvvetli su sesinin geldiği, bunun üzerine buraya bir çeşme yapılmasını

istediği aktarılır. Yapılan çeşmeye “Horhor Çeşmesi” adının verilmesinin nedeni bu rivâyettir. Çeşme, daha sonra içinde bulunduğu mahalleye de adını vermiştir.

Avrupa dillerinden esinlenerek günümüzde musluklara, bataryalara armatür de denmektedir. Muslukların soğuk ve sıcak su kullanımına imkân veren tiplerine ise batarya denir. Bunun yanında, batarya ve musluklar, açma-kapama mekanizmalarına göre de salmastralı musluklar, seramik diskli musluklar, küresel salmastralı musluklar olarak sınıflandırılmaktadır.

Günümüzde genel olarak “banyo ve mutfak armatürleri” tanımı daha çok kullanılmaktadır. Armatürler, kullanım şekline göre manuel, zaman ayarlı ve fotoselli otomatik olarak sınıflandırılmaktadır. Ayrıca, yangın musluğu, boşaltma musluğu, şamandıralı musluk, şadırvan musluğu, çamaşır musluğu, tahâret musluğu ve laboratuvar musluğu gibi pek çok musluk çeşidi farklı kullanım alanlarına ve kullanım amaçlarına göre üretilmekte ve tanımlanmaktadır. Kullanım suyu musluğu ya da içme suyu musluğu olarak da tanımlanan ve kullanılacak suya göre üretilen musluklar da mevcuttur.

ÇÖRTENDEN LÜLEYE MUSLUK GELİŞİMİNE BAKIŞ

İlk dönemle taş çörtlen tâbir edilen uzun oluklardan sular akıtılmış, daha sonra mâdenî oluklar kullanılmıştır. Antik devirlerde, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde hayvan figürlü çörtlenleri ve mâdenî lüleri görmekteyiz.

Çok eski çeşmelerde, su doğrudan yalağa dökülmeden önce bâzen bir taş oluktan veya ağaçtan oyulmuş bir çörtenden, bâzen de mâdenî bir borudan yalağa akardı. Ancak, Anadolu Selçuklularından günümüze kadar gelebilen çeşme ve bu çeşmelerden çörtene orijinal olanların sayısı yok denecek kadar azdır.

Musluğun öncüsü olarak kabul edilen ve çeşmelerde suyun aktığı yerlere takılan bu mâdenî borulara daha sonraları lüle adı verilmiştir. Selçuklu çeşme mîmârîsinde çok kullanılan ve aynı zamanda bir su ölçme birimi olan lüle, Osmanlılar zamânında da kullanılmıştır. M. Zeki Pakalın'ın *Osmanlı Târîhi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*'nde şöyle denmiştir: "Dört (masura) bir lüle sayılırdı. Tapu kayıtlarında lüle yazılmaz, 'masura' nâdir olarak da 'hilal' yazılırdı." Sanat Ansiklopedisi'nde ise "Bendlerde toplanan ve şehre isâle edilen suların evler, çeşmeler, hamamlar ve sâireye muayyen miktarlarda verilmesi için suyu maksemelerde ölçmeye mahsus üstüvânî şekilde küçük ve ince bir boru parçasıdır ki su akan boruların ucuna veya maslak teknelerinin kenarındaki deliklere takılır. Lüle tâbir olunan bu ölçü, yuvarlak bir küre şeklinde ve otuz dirhem sıklığında bir kurşunun girebileceği kadar bir delikten akan su miktârıdır. Bir lüle dört masura ve her masura dört çuvaldız îtibar edilir. Çuvaldız tâbiri, bu delginin çuvaldız kalınlığında olmasındandır. Bir çuvaldız su, bir masuranın dörtte biri ve lülenin onaltıda biridir."

Zamânında büyük konaklara ve hamamlara gelen sular, mülk sâhipleri tarafından bir para mukâbilinde satın alınır ve herkesin, tapusunda yazan miktâra göre su alma hakkı olurdu. "Falan konağın veya hamamın bir lüle, iki masura suyu var." denirdi. Bu su hakkı, emlak gibi tapu ile alınır satılırdı.

MUSLUKLARDA KULLANILAN MOTİFLER BİZE NE ANLATIR?

Eski Yunan, Roma ve diğer Anadolu medeniyetlerinde ve Selçuklu dönemlerinde, musluklarda ejder, yılan, aslan başı gibi güçlü hayvan motifleri stilize edilmek sûretiyle sıkça kullanılmıştır.

Hunlarda güçlü bir hayvanın şek-

linde biçimlendirilmiş gündelik bir eşyanın, sâhibine o hayvanın gücünü vereceğine inanılırdı. Bu inanış, varlığını uzun asırlar sürdürdü, hatta popüleritesini özellikle Selçuklu sanatında ve kısmen de Osmanlı'da kendini gösterebildi. Anadolu'da İslâmiyet'in kabûlüyle berâber insan ve hayvan tasvirleri azalmış, İslâm inancıyla uyumlu motifler kullanılmaya başlanmıştır. Buna göre çok yaygın olarak birtakım bitkisel motifler, suyun ağız kısımlarında sarık figürleri, burma kısımlarında Mevlevî formu sikkeler veya Bektâşî tekkelerinde Ehlibeyt sembolleri olan Hz. Ali'nin kılıcı, stilize oniki imam figürleri kullanılmıştır.

Mahalle çeşmelerine takılan burma lüleli musluklar, oldukça sâde, hatta kaba görünümlüydüler. Buna karşın,

konaklarda ve saraylarda kullanılanlar tahmin edileceği üzere, son derece estetik ve gösterişliydi. Buna bakarak muslukların bezeme özelliklerinden yola çıkarak onların nerede kullanılmış olabileceğine dâir bir fikre ulaşabiliriz. Örneğin Topkapı Sarayı'ndaki çeşmelerin, ayna taşları, muslukları ve yalaklarıyla bir bütün olarak ele alındıkları anlaşılmaktadır. Seyahatnâmelerde yazılanlara bakıldığında, çeşme ve musluklardan, sarayı ziyaret eden yabancıların hayranlık dolu sözcüklerle bahsettikleri görülmektedir.

Osmanlı klasik döneminin muslukları sâde ve zarif modelleriyle dikkat uyandırır; açma kapama düzeneklerinde de stilize kubbemsi yapılar mevcuttur. XVIII. yüzyıl başlarından itibaren süslü ve gösterişli musluklar ortaya çıkmak-

tadır. Selçuklular döneminde kullanılan ejder başı, musluk tasarımında stilize edilmiş olarak suyun aktığı çıkış uçları ters lâle görünümüne dönüşmüştür. Yine XVIII. yüzyılda açma kapama düzenekleri bitkisel palmet, istiridye-ışınsal motiflerle güçlendirilmiştir. Bu dönemde suyun aktığı çıkış uçları sarık motifli musluklar zarifliğiyle dikkati çekmektedir.

Saray ya da konaklara, XIX. yüzyıldan itibaren hem sıcak hem de soğuk suyu akıtmak için çift kollu musluklar konulmuştur. Örneğin Topkapı Sarayı hamamlarında, soğuk ve sıcak suyu birleştirerek tek ağızdan veya iki kolu birleşerek iki ayrı ağızdan ya da sıcak ve soğuk suyu iki ayrı ağızdan akıtan yan yana iki musluğun yerleştirildiği görülür.

Pirinçten yapılan târihî bir Bektâşî tekke musluğu nâdir görülen bir detaya sâhiptir. Musluğun ağız kısmı stilize aslan başlıdır; açma kapama düzeneği ise stilize oniki imâmı temsil etmek üzere oniki köşelidir ve merkezinde zülfikar vardır.

İSTANBUL'UN MUSLUKLARI

Osmanlı dönemi İstanbul'unda muslukların durumuna göre iki tip çeşme vardı. Birincisi "sâde lüleli" denen ve sürekli akan çeşmeler diğeri de "burma lüle" ya da "burma lüleli" denen çeşmelerdi. Burma lüleli çeşmelerin farkı,

basit lülelilerin yerine konan burma lüleli musluklardı.

İstanbul'daki her şey gibi, burma lüleli muslukların üretimi de bir loncaya bağlı olarak gerçekleştiriliyordu. "Dökümcüler Loncası" diye bilinen bu esnaf grubunun Süleymâniye'de, Odunkapısı civârında faaliyet göstermiş olduğu bilinmektedir. Dökümcülere, Dökmeciler de denmekteydi.

Halk arasında bakır mâdeni kutsal sayılmıştır. Dolayısıyla su için kullanılan birçok eşyâ, bakır ve bakır alaşımlarından yapılmıştır. Anadolu Selçukluları döneminde ve Osmanlı'nın ilk dönemlerinde bakır-kalay alaşımı olan bronz, XVIII.-XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başlarında bakır-çinko alaşımı olan ve halk arasında renginden dolayı sarı diye bilinen pirinç alaşımı kullanılmıştır. Süleymâniye işi sarı musluklarda Osmanlıca "Birinç" damgası bulun-

maktadır.

Türk-İslâm şehri olarak İstanbul'da suyun mümkün olan her yere götürülmesine çalışıldığı gibi, yerinde kullanılmasına, zâyî ve israf edilmemesine de dikkat edilirdi. Aslında daha ilk başta bunun önüne geçilebilecek şekilde davranılır, su verilecek yerin suya ne kadar ihtiyâcı olduğu hesaplanır ve o miktar su verilirdi. Ancak çeşme ve musluklara takılan küçük boruyla, yâni lüleyle sağlanan akar sistemi, suyun sürekli akmasına neden olduğu için su israfının önüne geçilemezdi. Su, boş yere akar, sokakları çamur kaplardı. Ancak XVI. yüzyılla birlikte su sıkıntısı baş göstermiş, muslukların kullanımı da herhâlde en çok bu nedenle teşvik edilip yaygınlaştırılmıştır. İlk olarak 1560'lı yıllarda çeşmelere "burma lüle" adı verilen musluklar takılmaya başlandı. Sürekli akan çeşmelerdeki sâde lüleler

burmalıya çevrilince tasaffuf sağlandı. Bu sâyede biriken parayla ihtiyacı olan diğer yerlere de çeşmeler yapılabilirdi. 1577 târihli mühimme defterinde rastlanan bir kayıt, bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Kayda göre, suyun çeşmeden boşuna akmaması için konulan burma lüleden tasarrufla kazanılmış su sâyesinde yeni çeşmeler yapılabilmiştir.

Osmanlı'da ilk defa Kânûnî Sultan Süleyman döneminde, 1564 yılında bir ferman yayımlanarak burmalı lülelerin kullanılması zorunlu hâle getirilmiştir. Kânûnî Sultan Süleyman dönemindeki bir diğer ilginç ferman, İstanbul'un su sorununu büyük projeler gerçekleştirerek çözen Mîmar Sinan hakkında çıkarılmıştır. Ama öncesinde Mâlik Aksel'in sanki Sinan'ı özetleyen şu sözlerini hatırlamak yerinde olacaktır: "İstanbul'da Bizans'ın bin yılda sarnıç ve mahzenlerde hapsettiği sular, fetihten sonra, sebiller, selsebiller, şadurvanlar çeşmeler, fiskiyeli havuzlar, sertablar ve bentlerle hürriyetine kavuştu."

Kânûnî'nin fermânıyla Sinan'ın, su hattını evinin içine kadar çekmesine izin verilmişti. Ancak İstanbul'da yine su sıkıntısının baş gösterdiği bir vakit Mîmar Sinan hakkında evine izinsiz su hattı çektirip su kullandığı dedikodusu halk arasında dolaşmaya başladı. Şikâyetler saraya kadar ulaştınca pâdişah III. Murad, 1577 târihli bir fermanla İstanbul kadısından olayı soruşturmasını

istedi. Bu ferman ile yapılan soruşturma netîcesinde ömrünün son demlerinde Mîmar Sinan huzûra çıktı ve dîvanda alınan karar netîcesinde evindeki suyun kesilmesine karar verildi. Vefat anlarında yanında bulunanlar, dudaklarını ıslak bir bezle ıslatmak istediklerinde evdeki çeşmenin akmadığını gördüler. Hâsılı, İstanbul'u suya kavuşturan Mîmar Sinan, ne yazık ki suya hasret bir şekilde bu dünyâdan ayrıldı.

CUMHÜRİYET DÖNEMİ MUSLUKLARI VE MUSLUK ÜRETİMİ

Cumhûriyet döneminin ilk yıllarında, Osmanlı sanatının son devrine âit olan yeni klasik üslûpta geliştirilmiş motifli muslukların ve çift musluk şeklinde olan bataryaların üretimine devam edilmiştir. Bu yıllarda musluk ve bataryaların îmâlâtı, Ermeni ve Rum ustalarca sâdece kum kalıplara döküm yapılarak küçük atölyelerde yapılmaktaydı. Bu musluk kalıpları o dönemlerde el tipi tezgâhlarda ilkel yöntemlerle dökülmekteydi. Hurda parçalar, kok kömürüne hava üflenmesiyle eritiliyordu, 1950'li yıllardan itibaren atölyelerde kok kömürü yerine brülör-mazotlu ocaklar kullanılmaya başlanmıştır.

Ayrıca musluk üretiminde daha düşük mâliyetli -işlemesi de kolay- olduğundan, bakır- çinko alaşımı olan pirinç malzeme tercih edilmiştir.

Musluk îmâlâtı yapan Ermeni ustalar ve âileler aynı zamanda musluk satışlarını da yine kendileri yapmaktaydılar. Dükkânlar, Galata'da Perşembe Pazar'ında ve Karaköy civârında yoğunlaşmaktaydı; bu muslukçu dükkânları eskiden beri hâlâ burada varlıklarını sürdürmektedir. Bu zaman zarfında işinin erbâbı Ermeni ve Rum ustalar, yanlarına Müslüman çırağlar da alıp bu kimseleri meslekte yetiştirmişlerdir.

Önceden musluk gövdesinde sızdırmazlık sağlamak amacıyla cam suyu kullanılmakta, dökümden kaynaklanan hatalar lehim ile doldurulmaktaydı. Sonrasında ürünlerin sağlamlığını artırmak ve sıhî neteliğini yükseltmek için tesviye ve polisaj işlemleri uygulanarak musluklar kromla kaplanmaya başlanmıştır.

1960'lı yıllarda, ithal ürünleri aratmayacak kalitede ve kâfi miktarda

üretim kapasitesine sâhip yerli sanâyi faâliyete geçmiştir. Hemen sonrasında artık musluklar, döküm tekniğinin yanında, "preste sıcak şekillendirme" yöntemiyle de üretilmeye başlanmıştır. Böylelikle muslukların yüzey kalitesi arttırılmış, dökümden kaynaklanan sızdırma problemlerine büyük oranda son verilmiştir. Çelik kalıpta döküm önce elle yapılırken zaman içerisinde "kokil döküm" denen makineli döneme ve alçak basınçlı döküm tekniğine geçilmiştir.

Talaşlı îmâlât denilen musluk işleme usûlleri de bu dönemde gelişmiş, tek tek basit muslukçu tezgâhları da zaman içerisinde yerini bütün mekanik işlemlerin neredeyse kusursuz yapıldığı transfer tezgâhlarına, bilgisayarlı CNC işleme merkezlerine, özel tasarımı teknolojik makinelerle bırakmıştır.

1980'li yılların başında iki el ile sıcak-soğuk suyun karışımını sağlayan bataryaların yanı sıra, tek el hareketi ile sıcak-soğuk suyun karışımının ve açıp kapama işleminin sağlandığı küresel ve seramik diskli, salmastra gruplu mikserler devreye girmiştir. Bugün ülkemizin musluk ve vana sanâyecileri, dünya şirketleriyle boy ölçüşecek teknoloji ve bilgi birikimine sâhiptir. Türk ürünü musluk ve bataryalar, pek çok ülkede suyu insanlarla buluşturmaktadır. Türk malı musluk ve bataryaların üretiminde insan sağlığına zarar vermeyen, içinden geçen suya karışmayan ve yıllar içinde kronik metal zehirlenmesine yol açmayan, Avrupa normlarında pirinç bakır alaşımları kullanılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Alantar, H., *Motiflerin Dili*, İTKİB, 2007, s. 211- 215.
- Arseven, C. E., *Sanat Ansiklopedisi*, MEB, c. 1, 1950, s. 302; c. 3, 1950, s. 1475.
- Belli, O., *Anadolu'da Kalay ve Bronzun Tarihçesi*, Suna-Inan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2004, s. 117-118.
- Çetintaş, S., "Türklerde Su- Çeşme- Sebil", *Güzel Sanatlar Dergisi*, sayı: 5, Maârif Basımevi, 1944, s. 125-147.
- Elginkan Vakfı, *Osmanlı'dan Bugüne Musluklar*, 2001, s. 55- 85.
- İşin, E., *İstanbul'da Gündelik Hayat*, YKY, 1999, s. 245-258.
- Koçu, R. E., *Acı Su Şiirler*, Koçu Yayınları, 1965, s. 33.
- Kültür AŞ, *İstanbul'un İlçe ve Semt Adları 11*, İBB, 2007, s. 25.
- Refik, A., *Onuncu Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı*, Enderun Matbaası, 1988, s. 17.
- Tanişik, İ. H., *İstanbul Çeşmeleri*, Maârif Matbaası, 1943, s. 286.
- Topçu, E., "Geçmişten Günümüze Musluğun Tarihi", *Ab-ı Hayat Geçmişten Günümüze İstanbul'da Su ve Su Kültürü*, Korpus Yayıncılık, 2010, s. 99-107. www.adell.com